

בעקבות הזמן האבוד: קיצור שבוע העבודה כצעד להתמודדות עם משבר האקלים

מקס גרובמן, מרכז אדוה

אוגוסט 2024

פרסום זה הופק בתמיכת הנציגות בישראל של קרן רוזה לוקסמבורג, באמצעות מימון המתקבל מהמשרד הפדרלי הגרמני לשיתוף פעולה כלכלי ולפיתוח. אפשר להשתמש בפרסום זה או בחלקים ממנו בלא תשלום אך תוך ציון מראה המקום. תוכן פרסום זה הוא באחריותו הבלעדית של מרכז אדוה ואינו משקף בהכרח את עמדתה של קרן רוזה לוקסמבורג.

מרכז אדוה

מידע על שוויון וצדק חברתי בישראל

www.adva.org contact@adva.org

צוות

מנהל: ד"ר יובל לבנת
 מנהלת קשרי קהילה: ברברה סבירסקי
 מנהל אקדמי: ד"ר שלמה סבירסקי
 מנהלת תחום מגדר: ד"ר יעל חסון
 רכזת מחקר: אתי קונור-אטיאס
 מנהלת משרד ואחראית תקשורת: מירה אופנהיים
 חוקרת: עו"ד נוגה דגן-בוזגלו
 חוקר: ירון הופמן-דישון
 חוקרת: ד"ר שני בר-און ממן
 חוקר: מקס גרובמן
 חוקרת: ד"ר פהימה עבאס
 חוקרת: תהילה שרעבי
 חוקרת: ד"ר מירי אנדבלד-סבג
 רכזת פרוייקטים בתחום המגדר: ד"ר באקה מואסי
 קריאייטיב וגרפיקה: ליטל ביטון
 פיתוח משאבים: אפרת יערי

הוועד המנהל

פרופ' יוסי דהאן, יו"ר	ד"ר תוויבה מג'דוב
ג'ילברט פינקל, גיזברית	פרופ' שושנה מדמוני-גרבר
פרופ' איסמעיל אבו-סעד	פרופ' ריקי סויה
ד"ר חדוה איל	פרופ' דני פילק
פרופ' ניצה ברקוביץ	פרופ' רחל קלוש
ד"ר מייסלון דלאשה	פרופ' אורי רם
פרופ' יוסי יונה	עו"ד עולא שתייו
פרופ' אורן יפתחאל	ד"ר גילי תמיר

ועדת ביקורת

גב' רותי גור
 גב' חדוה ישכר

תוכן העניינים

4	מבוא
7	על הקשר בין משבר האקלים להיקף שעות העבודה
8	סקירה אמפירית: יתרונות סביבתיים לקיצור שבוע העבודה
8	השוואה בין מדינות ה-OECD
8	בחינת ההצעה לקיצור שבוע העבודה לארבעה ימים – מחקר אזורי בבריטניה
9	השוואה בין משקי בית – מחקר בשבדיה
9	השוואה בין משקי בית – מחקר בארה"ב
10	הגדלת הפנאי והשפעות סביבתיות
12	שתי גישות שונות לקיצור זמן העבודה: הגדלת פריון העבודה או הקטנת צריכה?
12	הגדלת פריון העבודה
12	הפחתת הצריכה
13	צמיחה אין סופית במערכת סופית?
15	השלכות חברתיות של קיצור שבוע העבודה
15	זמן העבודה וחלוקת העבודה המגדרית
15	אי שוויון בהכנסות והשפעתו על צריכה
16	פתח לשינוי תרבותי
18	קיצור שבוע העבודה בישראל – התפתחויות אחרונות והקשר פוליטי מקומי
21	זמן העבודה ואי-שוויון בישראל
25	קשיים עתידיים וצעדים משלימים
25	פערים מעמדיים במגמות ההפחתה
26	תשתיות ציבוריות מיובשות וסדר עדיפויות בהשקעה ותקצוב
26	אתגר הצדק החלוקתי
27	הסיכון הסביבתי בצריכת פנאי מוגברת

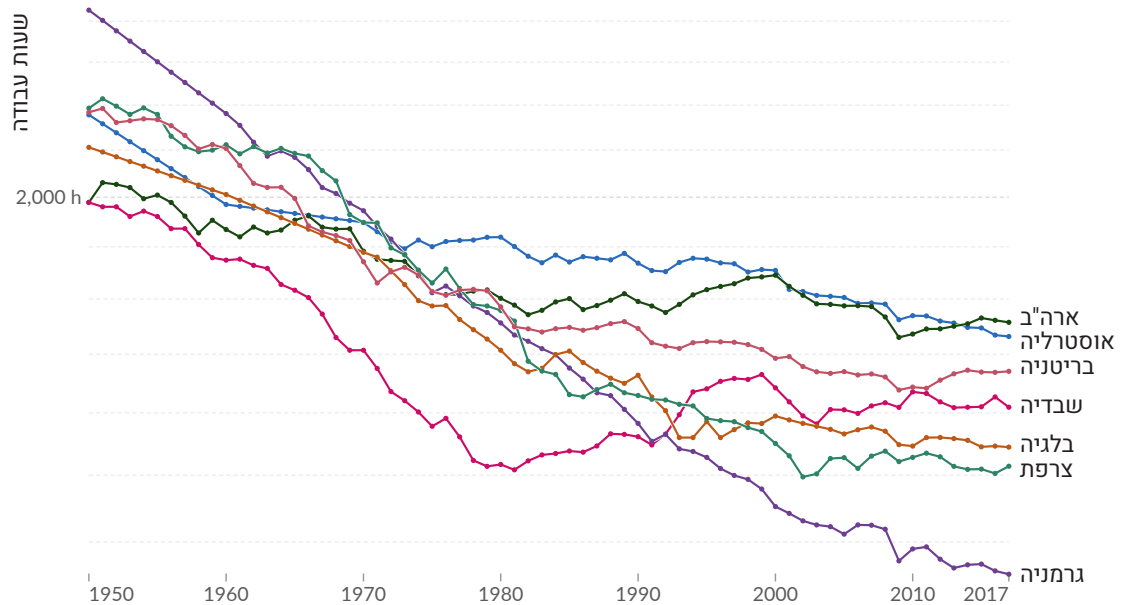
מבוא

ההצעה לקיצור שבוע העבודה היא הצעה ותיקה. היסטורית, היא קודמה בידי עובדים/ות ואזרחים/יות ברחבי העולם במטרה להיטיב עם חייהם של מרבית האנשים בחברות מודרניות, בהן זמן העבודה מהווה חלק נכבד מהזמן הכולל העומד לרשותם.¹ האקטיביסט, יצרן הטקסטיל וחלוץ תנועת הקואופרטיבים הוולשי רוברט אוון ניסח ב-1817 את הדרישה הפוליטית לקיצור יום העבודה לשמונה שעות, באופן שמותיר את שני השלישים הנוספים של היממה לפנאי ולשינה. עשורים אחר כך הדרישה שלו אומצה בידי פועלים בארצות הברית. במחצית השנייה של המאה ה-19 ובמחצית הראשונה של המאה ה-20 התמיכה בדרישה הלכה והתרחבה, מפעלי פורד מוטור עברו לשבוע עבודה של 40 שעות ונעשו ניסיונות חקיקה ראשונים לקיצור שבוע העבודה, שנחלו הצלחה מוגבלת. ב-1940 הקונגרס האמריקאי העביר את חוק "סטנדרט העבודה ההוגן" שהגביל את שבוע העבודה ל-40 שעות.

יום עבודה בן 8 שעות נתפס במאה ה-19 וה-20 כאחד ההישגים הגדולים של תנועת הפועלים. מספר השעות היומיות שנקבע הושג כפשרה בין מעסיקים ופועלים והיה בביור תוצאה של מאבק פוליטי. אך מאז מלחמת העולם השנייה זמן העבודה התייצב והדרישה לקיצורו התמתנה.² בעשורים האחרונים, עם תחילת העידן הנאו-ליברלי, בחלק מהמדינות מופיעות מגמות מדאיגות הפוכות [גרף 1]. אלו קשורות להיחלשות האיגודים; להופעתן של צורות העסקה "גמישות" כמו כלכלת הפלטפורמה; לזליגת זמן העבודה לתוך שעות הפנאי; ולניצול מנגנון ה'שעות נוספות' לקיבוע עבודת-יתר, מצד אחד, ולעלייה בשיעור המשרות החלקיות מצד שני.³ עם פרוץ משבר הקורונה, הדיון בקיצור שבוע העבודה התחדש יחד עם הדיון בהשפעות של הגדלת הפנאי על הנפש והבריאות, והוצע גם כדרך להתמודד עם האבטלה הגבוהה. ההצעה עולה גם בדיונים המתמשכים סביב סוגיות אקטואליות כמו אוטומציה, שנתפסת כאיום על קיומן של משרות רבות, והקשר בין עבודה למשבר האקלים – הנושא בו יתרכז מסמך זה.

1 Hunnicutt, Benjamin (1998). *Work Without End: Abandoning Shorter Hours for the Right to Work*. Temple University Press.
2 De Spiegelaer and Piasna (2017). *The why and how of working time reduction*. ETUI.
3 לסקירה היסטורית מקיפה, בדגש על המשק האמריקני, ראו ספרה של שור:
Shore (1992). *The Overworked American: The Unexpected Decline of Leisure*.

גרף 1: שעות עבודה שנתיות לעובד/ת, 1950-2017. מדינות שונות

Our World in Data based on Huberman & Minns (2007) and PWT 9.1 (2019) – processed by Our World in Data.

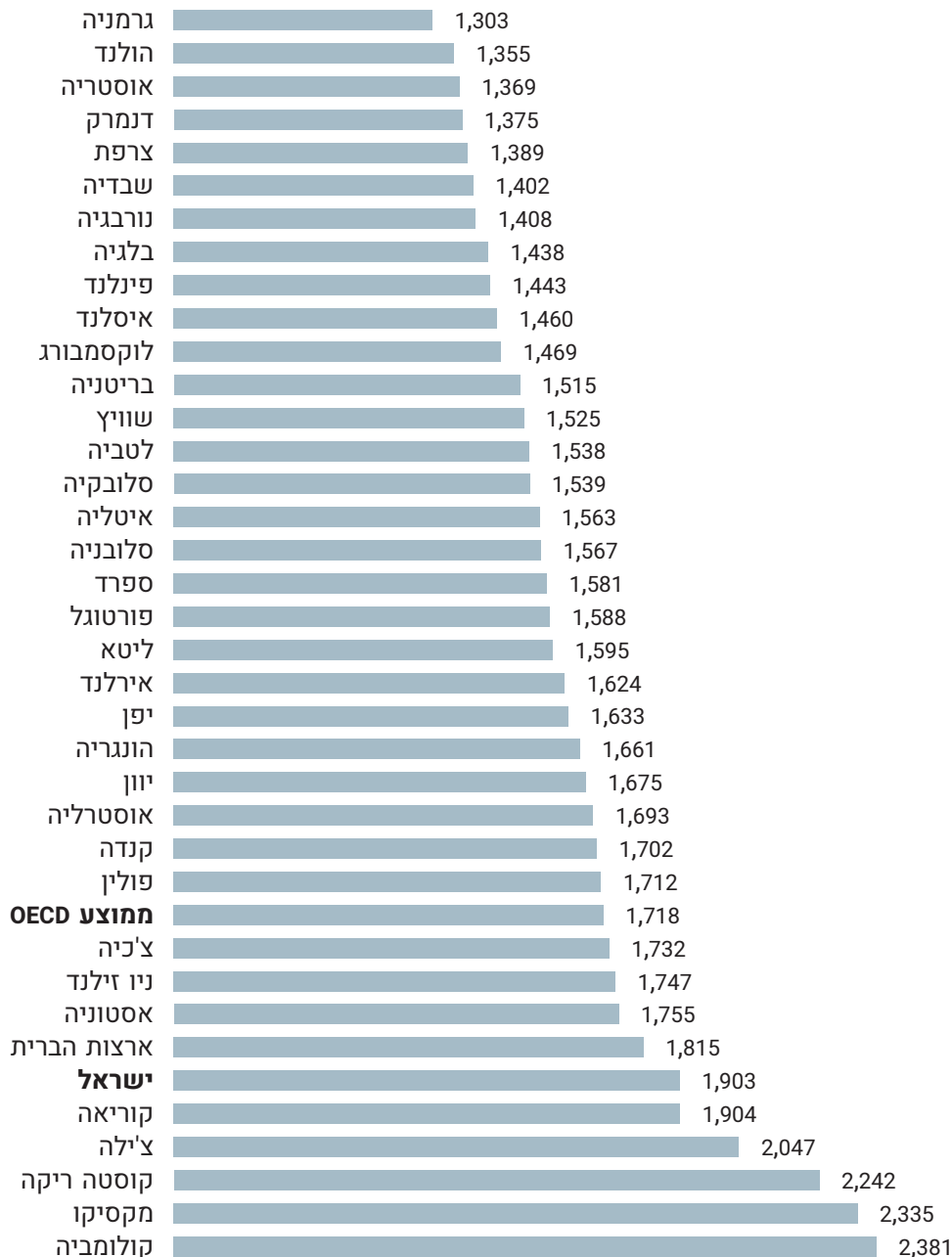
עדויות לגבי ההשלכות השליליות של שעות עבודה מרובות מצביעות על פגיעה בעובדים: קושי לתמרן בין חיי עבודה ומשפחה, מחסור בשעות פנאי, פגיעה בקשרים קהילתיים, שחיקה, עייפות ונזקים פיזיים ונפשיים.⁴ קיצור שבוע העבודה נועד ליצור איזון טוב יותר בין שעות העבודה, המשפחה והפנאי, וזאת מבלי שייפגע השכר הכולל של העובדים. הסוגיה רלוונטית במיוחד לישראל, בה שעות העבודה בחישוב שנתי גבוהות בהשוואה למדינות ה-OECD [גרף 2]. בחישוב שבועי לעובד/ת לשנת 2022, בישראל עבדו בממוצע 40.6 שעות לעומת 37.6 שעות בממוצע במדינות ה-OECD.⁵ בנוסף, בישראל של שנת 2020, שיעור העובדים שעובדים 50 שעות שבועיות או יותר עמד על 14.1%, בעוד במדינות ה-OECD השיעור עמד על 10.2%.⁶

4 OECD (2022). Well-being, productivity and employment: Squaring the working time policy circle. *OECD Employment Outlook*.

5 OECD (2023), "Hours Worked: Average annual hours actually worked", *OECD Employment and Labour Market Statistics* (database), <https://doi.org/10.1787/data-00303-en>.

6 רב מקסיקו, תורכיה וקולומביה מציגות שיעור גבוה יותר מישראל. מרכז המחקר והמידע של הכנסת (2022). קיצור שבוע העבודה בישראל ובמדינות מפותחות – נתונים והשפעות אפשריות.

גרף 2: שעות עבודה שנתיות, ממוצע לשכיר, שנת 2022. מדינות OECD

מקור: OECD (2023), Hours worked (indicator). doi: 10.1787/47be1c78-en

על הקשר בין משבר האקלים להיקף שעות העבודה

משבר האקלים נגרם בשל שחרור גזי חממה לאטמוספירה, בהיקף שמעלה את הטמפרטורה הגלובלית הממוצעת, מוביל לשינויים הולכים וגדלים של הסביבה הטבעית, ומסכן את היציבות הסביבתית שעליה נבנתה החברה האנושית במהלך אלפי השנים האחרונות. פליטת גזי החממה, על פי מדעני האקלים, היא תוצאה ישירה של הרחבת הפעילות האנושית בייצור וצריכה תוך שימוש באנרגיה וניצול מקורות טבע בהיקפים חסרי תקדים. ייצור וצריכה הם, בין היתר, תוצר של הזמן המושקע בעבודה ובצריכה של המוצרים והשירותים שאותה עבודה מספקת.⁷

קיצור זמן העבודה, ככל שהוא משפיע על הפחתת היקף הייצור והצריכה (לדוגמא, דרך הפחתת היקף הפעילות הכלכלית כפי שמיוצגת על ידי גובה התמ"ג), או על האופנים בהם מיוצרים ונצרכים מוצרים ושירותים (לדוגמא, שינוי בדפוסי הנסיעות היומיות והפחתת צריכת מוצרים מזהמים), מהווה נתיב אפשרי לצמצום השימוש באנרגיה ומשאבי טבע, דרכו ניתן להקל על המעבר המהיר לכלכלה מאופסת פחמן. כאמור, ישנן סיבות חברתיות, פוליטיות וכלכליות לקיצור שבוע העבודה שעומדות בפני עצמן. אך קיימות סיבות משכנעות לחשוב כי מדובר בצעד אפקטיבי סביבתית שמשלב יתרונות חברתיים רבים. לאורך המסמך נסקור מחקרים שבחנו את הנושא וסוגיות שקשורות בו, ונסיק מסקנות לגבי דרכי קידומו והקשיים הכרוכים בכך.

7 IPCC (2018). *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report.*

סקירה אמפירית: יתרונות סביבתיים לקיצור שבוע העבודה

רוב הספרות המחקרית מצביעה על קשר בין קיצור שבוע העבודה לבין צמצום בפליטות גזי חממה. היא מתחלקת לשני סוגים:

1. מחקרים אמפירים ברמה בינלאומית/אזורית, אשר ערכו השוואה בין משקים שונים לאורך זמן, לבדיקת דפוסים ומגמות הקושרים בין זמן העבודה לפליטות גזי חממה בפרט והשפעה סביבתית בכלל.

2. מחקרים אמפירים ברמת משקי הבית, אשר ערכו השוואה בין פרטים ומשפחות בתוך מדינה או אזור.

נביא כמה דוגמאות במטרה לסייע להצגת המושגים ושיטות הניתוח הרלוונטיים לדיון.

השוואה בין מדינות ה-OECD

נייט ושותפיו⁸ ערכו מחקר השוואתי המתייחס למדינות ה-OECD בין השנים 1970-2007, ומצאו כי הפחתה של 10% משעות העבודה מובילה להפחתה של 14.6% בטביעת הרגל הפחמנית.⁹ החוקרים מייחסים חלק מההפחתה להשפעה הכוללת של מספר שעות העבודה על צמצום היקף הפעילות הכלכלית: הפחתה בשעות העבודה מתרגמת לתוצר נמוך יותר, ותוצר נמוך יותר משמעותו כמות פליטות קטנה יותר. כדי לברר מה ההשפעה של הפחתת שעות העבודה על אופן הייצור והצריכה בלבד, היא נבחנה בנפרד מההשפעה על היקף הפעילות הכלכלית: מסתבר כי הפחתה של 10% מזמן העבודה מפחיתה את טביעת הרגל הפחמנית ב-8.6%, וזאת בנטרול ההשפעה על גודל התוצר – תרחיש שנועד לדמות ירידה בכמות שעות העבודה הכוללת מבלי שתתלווה אליה פגיעה בגובה השכר הכולל, כך שהשכר לשעת עבודה עולה.

בחינת ההצעה לקיצור שבוע העבודה לארבעה ימים - מחקר אזורי בבריטניה

מחקר בריטי עדכני¹⁰ בחן גם הוא את השפעתו של קיצור שבוע העבודה, ללא פגיעה ברמת השכר, על דפוס הפעילות הכלכלית (ולא על היקפה) כדי להעריך את השפעתו על טביעת הרגל הפחמנית במדינה. על פי החישוב שערכו החוקרים, קיצור שבוע העבודה ל-4 ימים (ללא פגיעה ברמת השכר) צפוי להפחית את טביעת הרגל הפחמנית ב-21.3%. הפחתה זו שוות ערך בקירוב לצמצום כלל הפליטות מרכבים פרטיים בבריטניה (בחישוב שנתי).

אותו מחקר ערך ניתוח משלים של דפוס הפעילות הכלכלית ב"ענפים" ספציפיים והעלה מספר סברות לגבי האפיקים דרכם קיצור שבוע העבודה מביא לצמצום פליטות גזי חממה:

8 Knight et al. (2012). *Reducing Growth to Achieve Environmental Sustainability: The Role of Work Hours*.
טביעת הרגל הפחמנית כוללת את פליטות הפחמן המיוחסות ליבוא למשק מסוים, בקיזוז הפליטות המיוחסות לייצוא מאותו משק.
9 Platform London (2021). *environmental benefits of shorter working week*. 10

1. הפחתת הנסועה היומית – חיסכון בנסיעות הנובע בעיקר מהפחתת היקף הנסיעות ביום החופש הנוסף.
2. שינוי דפוסי צריכת החשמל – צריכת החשמל של משקי בית פחות אינטנסיבית מזו של מקומות העבודה, מה שמאפשר חיסכון כאשר סוף השבוע מתארך והפנאי גדל.
3. שינוי אורח החיים – ישנם ממצאים המעידים על קשר בין הפחתת זמן העבודה לבין אימוץ דפוסי צריכה "רכים". לדוגמה, הגדלת הפנאי מאפשרת לבשל יותר, לצרוך פחות מזון מהיר ולהגדיל את הפעילות הגופנית; סגנון חיים "איטי" יותר כולל פחות נסיעות ויותר בילוי משפחתי וקהילתי. עוד טוען המחקר כי סגנון חיים "איטי" יותר עשוי לכלול יתרונות בריאותיים, ואלו יכולים להוביל להפחתת עומסים על מערכת הבריאות.

השוואה בין משקי בית - מחקר בשבדיה

נאסן ולארסון¹¹ במחקר שהסתמך על סקרי תקצוב זמן וצריכה, במסגרתם נשאלו הנסקרים על דפוסי הפעילות שלהם לאורך היממה, חישובו שהפחתה של 1% בזמן העבודה של משק בית בשבדיה תוביל לירידה של 0.7% בצריכת האנרגיה ו-0.8% הפחתה בפליטות של משק הבית. החוקרים אף בחנו את האפשרות שהגידול בהיקף פעילות הפנאי, בעקבות קיצור זמן העבודה, יביא לתוספת משמעותית של פליטות חממה, אך תרומתו לכך נמצאה זניחה יחסית.

שעות העבודה בשבדיה הצטמצמו בהדרגה בעבר, אך מאז שנות ה-80 של המאה הקודמת מגמה זו נעצרה וזמן העבודה הממוצע התייצב.¹² זאת בעוד העלייה בפריור העבודה הופנתה ברובה להגדלת הצריכה הפרטית. החוקרים ממליצים לשקול את חידוש הפחתת זמן העבודה בשבדיה בהתחשב בצורך לעמוד ביעד לצמצום פליטות גזי החממה ובמגבלות אקולוגיות נוספות.

השוואה בין משקי בית - מחקר בארה"ב

מחקר דומה¹³ ניתח את פליטות הפחמן של משקי בית בארה"ב בזיקה לסלי הצריכה שלהם. תוצאות המחקר מצביעות גם הן על מתאם בין היקף שעות העבודה לפליטות פחמן, אך בשיעור נמוך משמעותית: הפחתה של 1% בזמן העבודה מובילה לטענת החוקרים ל-0.3% הפחתה בפליטות. גם במחקר זה עלה כי שעות עבודה בהיקף נמוך יותר מעצבות אופני צריכה פחות אינטנסיביים מבחינת היקף הפליטות, וזאת גם כאשר מנרמלים את ההשפעה של ההכנסה הפנויה. כמו כן, נמצא כי ההשפעה של קיצור זמן העבודה משמעותית יותר במשקי בית בהם בני הבית עובדים שעות רבות יותר.

11 Næssén & Larsson (2015). *shorter working time reduce greenhouse gas emissions - Swedish households*.
 12 שבוע העבודה הרשמי בשבדיה עומד על 40 שעות, בעוד אורך שבוע עבודה רגיל בפועל עומד על כ-39 שעות בממוצע לעובד/ת (נתוני שנת 2023). ראו: Eurostat (2024). *Actual and usual hours of work*.
 13 Fremstad et al. (2018). *Work Hours & CO2 Emissions - Evidence from U.S. Households*.

לסיכום, מחקרים ברמת משקי בית מצאו גם הם כי צמצום זמן העבודה מביא לצמצום פליטות גזי חממה, אך בהיקף קטן יותר משמצאו מחקרים ברמת הבינלאומית/אזורית. ייתכן וההבדלים נובעים מכך שלמדיניות הפחתת שעות עבודה ברמה המדינתית השפעה מערכתית חדה יותר על היקף הפליטות.

הגדלת הפנאי והשפעות סביבתיות

ההשפעה החיובית של קיצור שעות העבודה על הסביבה, אם היא מתאפשרת ללא פגיעה בשכר, תלויה במידה רבה באינטנסיביות האנרגטית והשימוש במשאבים בפעילויות פנאי. הזמן המתפנה יכול לשמש לטיסות תכופות ליעדי נופש רחוקים, לנסיעות ארוכות ברכב פרטי או ל"שופינג" – כל אלה פעילויות עתירות פחמן. מספר מחקרים¹⁴ מתייחסים למקרי בוחן בהם צומצמו שעות העבודה השבועיות במטרה לבחון את השינוי שנגרם ב'סל הצריכה' של העובדים. אחד המקרים ההיסטוריים המוכרים הוא קיצור שבוע העבודה בצרפת מ-39 ל-35 שעות במהלך תחילת שנות האלפיים, בהסכם עם ארגוני העובדים וללא פגיעה בשכר. סקרים שנערכו הראו כי המעבר הוביל לשיפור איכות החיים של העובדים בד בבד עם אימוץ דפוסי צריכה ופנאי בעלי נזק סביבתי פחות. משתתפים שדיווחו על קיצור בשעות העבודה שלהם ציינו כי הם מבלים יותר עם חברים, מתנדבים במסגרות קהילתיות, שומרים על כושר גופני ומקדישים זמן ללמידה – פעילויות בעלות טביעת רגל פחמנית נמוכה בהרבה מזו שקשורה בצריכת מוצרים ושירותים. נראה כי הגדלת שעות הפנאי מאפשרת לחיות בקצב איטי יותר ומשפיעה על דפוסי הפעילות וההתניידות – למשל, כשיש יותר פנאי ניתן לוותר על שימוש ברכב פרטי, גם כאשר החלופות להתניידות איטיות יותר.

המחקרים הנ"ל הצביעו על האפשרות כי אורח חיים רווי עבודה יכול להיות אינטנסיבי יותר בפליטות, וזאת מכיוון שהצרכנים מנסים לפצות על כך במסגרת מרווחי זמן-פנאי קצרים, בתנאים הדוחפים אותם לפעילויות מזהמות. לדוגמא, יציאה לחופשות סופ"ש שכוללות טיסות ליעדים בינלאומיים פופולריים, מתוך רצון "להרגיש" שהזמן המצומצם לפנאי מוצה באופן מקסימלי. כך שלמרות שלא ניתן לפסול את האפשרות שהגדלת הפנאי תוביל לנזקים סביבתיים במצבים מסוימים, אין זו תוצאה הכרחית (או סבירה) בהכרח. הדברים תלויים בדפוסי תרבות ואורח חיים, נושא בו ניגע בהמשך.

לסיכום, ראינו שישנן ראיות שתומכות בכך שקיצור שבוע העבודה הוא צעד אפקטיבי מבחינה סביבתית, וזאת לצד יתרונותיו החברתיים הרבים. יחד עם זאת, לא ניתן לקבוע בוודאות כי קיצור שבוע העבודה, כשלעצמו, יביא לצמצום משמעותי בפליטות גזי חממה. המודלים הסטטיסטיים שבשימוש יכולים להעיד על מגמה כללית, אך אינם מאפשרים לקבוע סיבתיות חד-משמעית. נוסף על כך, שיטות המחקר של החוקרים השונים אינן זהות ולכן קשה לערוך השוואה בין ממצאי

¹⁴ Sanches (2005). *Sustainable consumption à la française? Conventional, innovative, and alternative approaches to sustainability and consumption in France.*; Devetter and Rousseau (2011). *Working Hours and Sustainable Development.*; Coote et al. (2021). *The Case for a Four-Day Week.*

המחקרים.¹⁵ חשוב לזכור כי קיצור זמן העבודה הוא משתנה אחד בלבד במערכת חברתית מורכבת, הוא יכול להיעשות ממניעים שונים, במסגרת מדיניות שונה, ולהיות מלווה בצעדים משלימים מגוונים – כך שבמקום לשאול "האם קיצור זמן העבודה יביא בהכרח להפחתת פליטות פחמן?", עדיף לשאול "כיצד יראה קיצור של זמן העבודה שהוא (גם) אפקטיבי בהפחתת פליטות פחמן?".

15 לסקירה ביקורתית של הספרות האמפירית הקיימת בתחום:
Antal et al. (2020). *working less: systematic review empirical evidence for resource use, GHG & footprint*.

שתי גישות שונות לקיצור זמן העבודה: הגדלת פריון העבודה או הקטנת צריכה?

הגדלת פריון העבודה

כלכלנים מחשבים את פריון העבודה כחלוקה של התפוקה בשעות העבודה. הצעות לקיצור שעות העבודה מוצגות לעיתים קרובות כמדיניות משתלמת כלכלית, ברמת העסק או המדינה, מכיוון שהצעד צפוי להגדיל את פריון העבודה, כלומר את התוצר שמופק מכל שעת עבודה, כך שסך התפוקה של העובדים לא אמורה לרדת, וייתכן שאף תעלה.¹⁶ התוצאה הסופית אמורה להבטיח כי רמת ההכנסות (שכר, רווחים ומיסוי) תישאר דומה. במילים אחרות, קיצור השעות אמור לבוא יד ביד עם התייעלות תהליך העבודה. מדוע שקיצור זמן העבודה יביא להתייעלות העבודה? ישנן עדויות לכך ששעות עבודה ארוכות מתישות את העובדים ופוגעות ביכולות ובמוטיבציה לתפקד ברמה גבוהה לכל אורך היום והשבוע. לעומת זאת, איזון משופר בין פנאי לעבודה יכול לשפר את התפקוד בזמן העבודה. בנוסף, בחלק מהענפים קיצור זמן העבודה מביא איתו חיסכון בהוצאות שוטפות לעסקים, למשל באנרגיה ובכוח האדם שמושקע בתפעול מתחמי העבודה.

לפי גישה זו, הפריון הגדל צפוי לאפשר את רמות הצריכה הקיימות ורמת החיים המתלווה להן, אם כי, כפי שראינו, הרכב הצריכה יכול להשתנות לטובה מבחינה סביבתית ומבחינת איכות החיים. תפיסה זו עומדת בבסיס רוב הניסויים בקיצור שבוע העבודה ברמת העסק ובחינת ההשפעה על פריון העבודה היא פעמים רבות גורם מרכזי בהערכת הצלחת הניסוי.

הפחתת הצריכה

הגישה השנייה בבסיס ההצעות לצמצום שעות העבודה שמה לנגד עיניה גורם מרכזי אחר: הפחתת הצריכה וטביעת הרגל האקולוגית שמתלווה לה. לפי תפיסה זו, שיפור איכות החיים של העובדים אינו תלוי בהכרח בהיקף הצריכה שלהם. עקרונות של הפחתת צריכה חומרית והאטת קצב החיים יכולים להוביל לרווחה מוגברת.

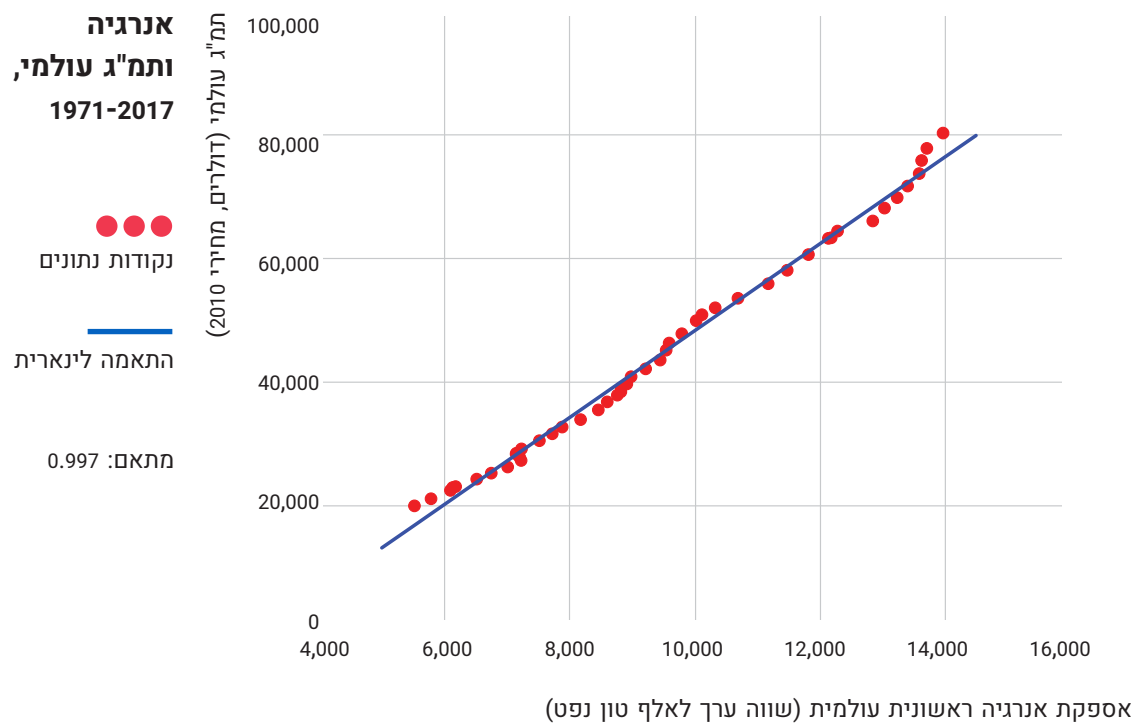
בעוד הגישה הראשונה מאפשרת הפחתה מוגבלת של פליטות המיוחסות לשינוי דפוסי הצריכה, בשל העלייה בפריון היא אינה משפיעה בהכרח על היקף הצריכה והתוצר. במסגרת זו נשמר הקשר בין גודל התוצר במשק והנזק הסביבתי שקשור בייצור וצמיחה. הגישה השנייה מכוונת להפחתה רחבה יותר של נזקים סביבתיים וחברתיים. לפי תפיסה זו, קיצור שבוע העבודה הוא אסטרטגיה מתוכננת לשינוי הפרדיגמה של צמיחה מתמדת, נתיב הדרגתי לצמצום הייצור והצריכה להיקף פעילות בר-קיימא, מבלי לפגוע באיכות החיים.¹⁷ בתכנון לטווח הקצר, ירידה בתוצר אינה

Cieplinski et al. (2020). *Environmental impacts of productivity-led working time reduction*. 16
Kallis et al. (2013). *Fridays Off: Reducing Working Hours in Europe*. 17

מחייבת הורדה של רמות השכר. מדיניות שתאפשר שימור של רמת השכר הקיים, בד בבד עם ירידת התפוקה הכוללת, תוביל לחלוקה מחדש של ההכנסות במשק (מרווחים לשכר) שתתרום לצמצום אי-שוויון. בטווח הארוך, הציפייה היא כי גם אם רמות השכר ירדו, ואיתן ירדו גם רמות הצריכה של העובדים, הזמן שיתפנה לעובדים יפצה על כך במידה מספקת כך שאיכות החיים תעלה עבור הרוב המוחלט של האוכלוסייה.

צמיחה אין סופית במערכת סופית?

גרף 3: מתאם הדוק בין הפקת אנרגיה ותוצר עולמי

מקור: Keen (2020). *The appallingly bad neoclassical economics of climate change*. Globalizations, 18(7), 1149–1177.

למרות חפיפה משמעותית בהצעות של שתי הגישות והתפיסה המשותפת לפיה יש יתרונות ברורים לקיצור שעות העבודה, נקודות המוצא השונות מובילות למסקנות שונות. עלייה בפריון בטווח הקצר תיתכן כתוצאה מקיצור שבוע העבודה בכל אחת מהגישות. בטווח הרחוק, תומכי הגישה השנייה מדגישים כי אנרגיות מתחדשות שונות באופיין מאנרגיה פוסילית, וכי המגבלות

שהמעבר לאנרגיות מתחדשות מציב על היקף ודרכי ניצול האנרגיה מגבילות בתורן את העלייה בצמיחה ולכן גם בפיריון.¹⁸ לגישתם, הפחתת הייצור והצריכה הן תוצאה מחייבת של ההתמודדות עם המשבר האקולוגי, בהינתן שפוטנציאל ההתייעלות של אופני הייצור מוגבל.¹⁹ כראייה לכך, מובא הקשר האמפירי ההדוק בין הפקת אנרגיה לבין גובה התוצר לאורך תקופה ארוכה, מגמה שנשארת יציבה [גרף 3]. עם זאת, לא ניתן להוכיח כי מצב זה יישאר תקף גם בעתיד. השגת ביטול-צימוד (Decoupling) – גידול בפעילות הכלכלית הנמדדת בד בבד עם קיטון בטביעה החומרית-סביבתית של אותה פעילות – הוא אפשרות קיימת מבחינה לוגית, אך סבירותה נמוכה לאור המגמה ההיסטורית עד כה. ובעיקר, חלון הזמן להשגת אותו ביטול-צימוד הולך ונסגר. ללא הפחתה דרסטית ומהירה בטביעת הרגל האקולוגית לא תיתכן התמודדות אפקטיבית עם האסונות הסביבתיים שבפתח.²⁰ יוצא מכך שכל מדיניות סביבתית להפחתת זמן העבודה תצטרך לקחת בחשבון שגידול מתמיד בפעילות הכלכלית (ולכן גם ברמות ההכנסה) אינו בר-קיימא. זאת ועוד, מדיניות כזו צריכה לשאוף להשתלבות בפרויקט כולל לצמצום מתוכנן של הפעילות הכלכלית (Degrowth) בצורה צודקת והגיונית.

כפי שנראה בהמשך, ברגע שנפתחת שאלת התכנון של הרפורמה המוצעת עולות מיד גם שאלת הצדק וההשלכות החברתיות שנלוות לכל הצעת מדיניות מסוג זה, ואלו קשורים באופן הדוק למאפיינים הסביבתיים של הסוגיה.

18 מעבר מדלקים פוסיליים מרוכזים אנרגטית לאנרגיות מתחדשות המתבססות על מקורות מפוזרים במרחב מציב מגבלות על היקף השימוש ודרכי הניצול האפשריות לאנרגיה.

19 Kallis (2012). *Societal metabolism, working hours and degrowth – a comment*.

20 Parrique et al. (2019). *Decoupling Debunked – Evidence and arguments against green growth as a sole strategy for sustainability*. EEB.

השלכות חברתיות של קיצור שבוע העבודה

זמן העבודה וחלוקת העבודה המגדרית

עד כה התייחסנו לתעסוקה בשוק העבודה בתשלום. אך זמן העבודה החברתי כולל גם עבודה שאינה בתשלום, המכונה "עבודה שקופה". מדובר בטיפול בילדים, ניהול ותחזוק משק הבית, תמיכה בבני משפחה, סיוע לקהילה הקרובה – 'כלכלת הטיפול' הלא-פורמלית. מכיוון שלא מדובר בעבודות בתשלום, קיימת נטייה להתעלם מתחום שלם של פעילות הכרחית לתפקוד אישי וחברתי, שרובה מתבצעת על ידי נשים, בנוסף או במקום עבודה בשכר. כפי שמראים סקרי תקצוב זמן, במשקי הבית בכל העולם נשים נושאות בנטל גבוה יחסית לגברים בכלכלת הטיפול הבלתי פורמלית, גורם שבתורו מפחית את שיעור ההשתתפות ורמות השכר שלהן בשוק העבודה.²¹ מדיניות לקיצור שעות העבודה השכירה עשויה להקטין את אי השוויון המגדרי בכך שתביא לשינוי בחלוקת העבודה בין נשים וגברים בבית ובשוק העבודה, ובהתאם, לצמצום פערים מגדריים הקיימים כיום. הפחתת שעות עבודה תאפשר לגברים לקחת חלק גדול יותר בטיפול הבלתי פורמלי וכך גם לשפר את היחסים בין בני זוג ומשפחתם הרחבה ואת מעורבותם בחיי הילדים והקהילה. אך גם כאן אין זו תוצאה הכרחית והיא תלויה בהקשר חברתי רחב יותר ובמדיניות משלימה שתדחוף לכיוון הגדלת השוויון המגדרי, כגון ההכרה בחיוניות סקטור הטיפול בשכר ושיפור תנאי העבודה בו. באופן כללי, מעבר לסדר עדיפויות חברתי ששם במרכז את כלכלת הטיפול (הפורמלית והבלתי פורמלית) יכול להוות נדבך משמעותי במעבר לכלכלה ירוקה. מדובר בעיסוקים חיוניים מבחינה חברתית וכלכלית, בעלי טביעת רגל פחמנית נמוכה ובעלי ערך בהתמודדות עם השלכות משבר אקלים מחריף.

אי שוויון בהכנסות והשפעתו על צריכה

מוסכם כיום שאי-שוויון בהכנסה קשור הדוקות לפליטות גזי חממה, כך שמשקי בית ומדינות בעלי רמה גבוהה יותר של הכנסה אחראים על כמות גדולה יותר של פליטות.²² פיצג'רלד²³ בדק ומצא, כי בעוד הפחתת שעות עבודה מביאה להפחתת פליטות עבור כל חתכי האוכלוסייה, בקרב שכבות עשירות ההשפעה גדולה יותר. כמו כן, נמצא כי השפעת המשתנה "היקף שעות העבודה" על הרכב הצריכה אינה משמעותית בשכבות מעוטות הכנסה. במעלה סולם ההכנסה התוצאה שונה – סלי הצריכה המיוחסים לבעלי הכנסות גבוהות רגישים לשינויים בהיקף שעות העבודה, כך שצריכה אינטנסיבית יותר אקולוגית מתלווה לשעות עבודה ארוכות יותר.

21 *Womens Budget Group (2022). Shorter Working Week as Part of Green Caring Economy*
יעל חסון ונוגה דגן-בוזגלו (2019). הגירעון הטיפולי בישראל: מי נושאות בנטל וכיצד ניתן לצמצמו?. מרכז אדוה.
22 *SEI and Oxfam (2020). The Carbon Inequality Era: An assessment of the global distribution of consumption emissions among individuals from 1990 to 2015 and beyond. Joint Research Report.*
23 *Fitzgerald (2021). Working time, inequality and carbon emissions in the United States: A multi-dividend approach to climate change mitigation.*

ההשערה היא ש'אפקט ובלן'²⁴ יכול להסביר את הממצאים: ככל שההכנסה עולה כך הצריכה רוכשת ממד השוואתי דיפרנציאלי. או במילים פשוטות, העשירים מעצבים את הצריכה שלהם ביחס לאחרים בקבוצת ההכנסה שלהם, כך שהם צורכים באופן אינטנסיבי במטרה 'לאותת' על סטטוס ויוקרה עודפים, ובהיקפים שלא נגישים לשכבות ביניים ובעלי הכנסות נמוכות. דוגמאות לצריכה ראוותנית כוללות טיסות במחלקה ראשונה או אף שימוש במטוסים פרטיים, רכישה של רכבי SUV בזבזניים ויוקרתיים, שטח מגורים גדול שאינו פרופורציונלי למספר הנפשות וגורר הוצאות גדולות על אנרגיה, ועוד.

אי-השוויון החברתי משפיע בתורו על האפשרות ליישם מדיניות לקיצור שבוע העבודה. אי שוויון מבטא פערי כוח בין הון לעבודה. ככל שהוא מתרחב כך היכולת של איגודי עובדים ותנועות אזרחיות לדחוף לכיוון קיצור זמן העבודה מצטמצם.²⁵ היעדרן של תשתיות ציבוריות ראויות מובילה אף היא ללחץ לעבוד יותר שעות כדי לאפשר תשלום על הוצאות פרטיות שאינן זוכות למענה ציבורי, כמו הוצאות פרטיות על בריאות וחינוך. בנוסף, קיצור שעות העבודה צפוי להקל על השתלבות בשוק העבודה של אוכלוסיות ויחידים שמתקשים להשתלב או להתמיד במקומות העבודה בהיקף משרה מלאה, ביניהם אנשים עם מוגבלויות או שוני, חולים כרוניים בעלי כושר עבודה חלקי ועוד. דוח ה-OECD המוקדש לנושא²⁶ מציין כי א/נשים בעלי מוגבלויות נוטים להיות מובטלים פי שניים ביחס לשאר האוכלוסייה, וכאשר הם מועסקים/ות הם נוטים יותר מאחרים לעבוד במשרה חלקית.

קיצור שבוע העבודה יכול גם להוביל להרחבת התעסוקה במשק מכיוון שהיחס בין כמות המשרות לבין מספר העובדים עשוי לגדול. זו בעצם תוצאה של חלוקת עבודה שוויונית יותר בין העובדים, כזו שיכולה לאפשר תעסוקה מלאה עבור האוכלוסייה מבלי להגדיל בהכרח את סך שעות העבודה של כלל העובדים. כמובן ששינוי בכיוון זה ישפיע גם על חלוקת ההכנסות בין קבוצות שונות בחברה וייתכן שיסייע למתן אותה.²⁷ לסיכום, צמצום שעות העבודה והקטנת אי השוויון שזורים יחדיו בהיבטים רבים, ומדיניות מיטבית תתייחס אליהם במשולב.

פתח לשינוי תרבותי

כאמור, השפעת היקף זמן העבודה קשורה להיבטים חברתיים ופוליטיים רבים, והתמונה שעולה מצביעה על כך שקיצור משמעותי של זמן העבודה עשוי להיות קשור בשינוי תרבותי עמוק. ההתייחסות לזמן חופשי כמשאב, שאיכותו עולה על צריכת מוצרים ושירותים, יכולה להוביל לתפיסה ערכית של האטת קצב החיים וצמצום צריכת המשאבים והיקף הפליטות.

מנקודת מבט זו, ניתן להניח שהדחף לצמיחה כלכלית מתמדת יגיע למיצוי, ושהסדרים מוסדיים

24 נקרא על שמו של הכלכלן הפוליטי שפעל בעיקר בתחילת המאה ה-20 ושפיתח לראשונה את הרעיון.

25 Fix (2020). *How the History of Class Struggle is Written on the Stock Market*. Economics from the Top Down.

26 OECD (2010). *Sickness, Disability and Work: Breaking the Barriers: A Synthesis of Findings across OECD Countries*.

27 Autonomy (2019). *The Shorter Working Week*.

חדשים לניהול אנרגטי ותעשייתי יתרכזו בהיבטים של מענה על צרכים חברתיים בסיסיים, כפי שיוגדרו באופן ישיר ומודע. קיצור זמן העבודה יכול אף לאפשר את הפנאי המנטלי הנדרש למעורבות אזרחית פעילה, כך שאותם הסדרים חברתיים חדשים יעוצבו בידי מספר גדול ככל האפשר של חברים בקהילה הפוליטית. בנוסף, הקטנת זמן העבודה השכירה והתאמתה למענה על צרכים חברתיים אינה מובילה בהכרח להקטנת זמן העבודה החברתית הכוללת. החלק שיוקדש לעבודה חברתית-קהילתית ואינדיבידואלית – כמו פרויקטים משותפים של דיירים, פעילות אמנותית, עבודות וולונטריות במסגרות קואופרטיביות – יוכל לגדול. חלקו אף צפוי להיות מופנה לאפיקים אקולוגיים מטיבים, כך שלא יהיה מדובר רק בפעילויות שהשפעתן הסביבתית השלילית מצומצמת, אלא גם בעבודה ללימוד, שימור ושיקום של הטבע סביבנו.²⁸

הדרך שבה מצמצמים את שעות העבודה גם היא אינה ניטרלית מבחינת השפעותיה. ניתן לקצר את יום העבודה, להוסיף ימי חופשה, לצמצם את שעות העבודה השבועיות אך לאפשר חלוקה גמישה בין הימים, או להוסיף יום מנוחה נוסף (שבוע עבודה של 4 ימים). קינג וברג²⁹ הגיעו למסקנה כי האפשרות האחרונה היא העדיפה מבחינה סביבתית.³⁰ סביר להניח כי ההשפעה התרבותית שתתלווה לאפשרות זו גם היא תהיה משמעותית מזו של קיצור שפורש את השעות המופחתות לאורך שבוע העבודה הקיים, וזאת מכיוון שריכוז הזמן המוקדש לספרת הפנאי, עבודה ללא שכר והתנדבות, עשוי לאפשר שינוי עמוק יותר באורח החיים הקיים ובתפיסות השזורות בו.

Coote and Franklin [Eds.] (2013). *Time on Our Side – Why We Need a Shorter Working Week*. 28

King and van den Bergh (2016). *Worktime Reduction as Solution to Climate Change - Five Scenarios*. 29

כפי שצוין לעיל, הקטנת הנסועה במקרה של תרחיש כזה היא משמעותית יותר מבתרחישים אחרים, בשל החיסכון בנסיעות למקומות עבודה. 30

קיצור שבוע העבודה בישראל – התפתחויות אחרונות והקשר פוליטי מקומי

כמו במדינות אחרות, גם בישראל שבוע העבודה הסטנדרטי התקצר לאורך ההיסטוריה. חוק שעות עבודה ומנוחה (1951) קבע מגבלה של 47 שעות בשבוע ו-8 שעות עבודה ליום (כאשר המועסק עובד 6 ימים בשבוע). החוק תוקן בשנת 1993 כך שכעת הוא קובע שבוע עבודה באורך 45 שעות, אך רוב צמצום שעות העבודה נעשה במסגרת הסכמים קיבוציים וצווי הרחבה בין ארגוני המעסיקים וההסתדרות הכללית, בחסות הממשלה. כך, הופחת שבוע העבודה בשעתיים בשנת 2000 ובשעה נוספת עם הסכם קיבוצי בשנת 2017 שהורחב לכלל המשק ב-2018, וזאת ללא פגיעה בשכר, ושבוע העבודה עמד מאז על 42 שעות.³¹ במקביל, יום שישי הפך ליום חופש עבור חלק ניכר מהעובדים במשק, נורמה שהתקבעה ביתר שאת מאז שנות ה-90.³² יש לציין שלמרות קיצור שבוע העבודה הסטנדרטי, שעות העבודה השבועיות בפועל נשארו ברמה יחסית יציבה סביב רמתן הנוכחית (40.6 שעות בממוצע לעובד/ת).

ההתפתחות האחרונה בתחום כללה הסכם קיבוצי רחב בין הממשלה להסתדרות שנחתם ביולי 2023, הכולל את הפחתת אורך שבוע העבודה ל-40 שעות במגזר הציבורי (זאת בנוסף להתחייבות להעלאת שכר ומענקים). ההפחתה תיעשה בשתי פעימות, הראשונה באוקטובר 2023 והשנייה בספטמבר 2024.³³ ההסכם נוגע לכ-400 אלף עובדי השירות הציבורי, וייתכן שיורחב גם הוא בעתיד לכלל המשק, צעד שישווה את אורך שבוע העבודה הסטנדרטי לזה שמקובל במרבית מדינות OECD, אם כי הוא יישאר גבוה במקצת, בשקלול הסכמים קיבוציים פרטניים, בהשוואה למדינות באירופה (גרף 4).

המוטיבציה לחתימת ההסכם מצד המדינה מתגלה כבר בניסוח כותרת הסעיף של קיצור שבוע העבודה: "פריון עבודה ועידוד מצוינות במגזר הציבורי".³⁴ כך גם הסעיפים המוצמדים לנושא שדנים בהסכמת העקרונית של ההסתדרות למהלכי "גמישות" שונים: בעדכון הגדרות תפקיד וניוד עובדים ובהכנסת טכנולוגיות חדשות. בדומה להיגיון המוצג על ידי גופים עסקיים, גם עבור הממשלה קיצור שבוע העבודה אמור להתלוות לעלייה בפריון העבודה על מנת להצדיק את המהלך, וזאת ללא צעדים משלימים של תגבור המגזר הציבורי והרחבתו. מבחינת ההסתדרות, ההסכם מחייב "שקט תעשייתי" בכל הקשור לסכסוכי עבודה ודרישות עובדים, עד שנת 2027. בהינתן מצב זה, וללא לחץ ציבורי משמעותי, שבוע העבודה הסטנדרטי לא צפוי להתקצר בזמן הקרוב באופן משמעותי, לפחות לא בדרכים המקובלות עד כה בזירה הישראלית.

הצעות שאפתניות יותר קודמו בישראל לאורך השנים. מספר הצעות חוק הוגשו במטרה לתקן את

31 משרד הכלכלה (2000). צו הרחבה הסכם מסגרת 2000.

32 נתן שבע (2022). קיצור שבוע העבודה בישראל ובמדינות מפותחות - נתונים והשפעות אפשריות. מרכז המחקר והמידע של הכנסת.

33 משרד האוצר, אגף השכר והסכמי עבודה (2023). קיצור שבוע העבודה - הוראות ביצוע.

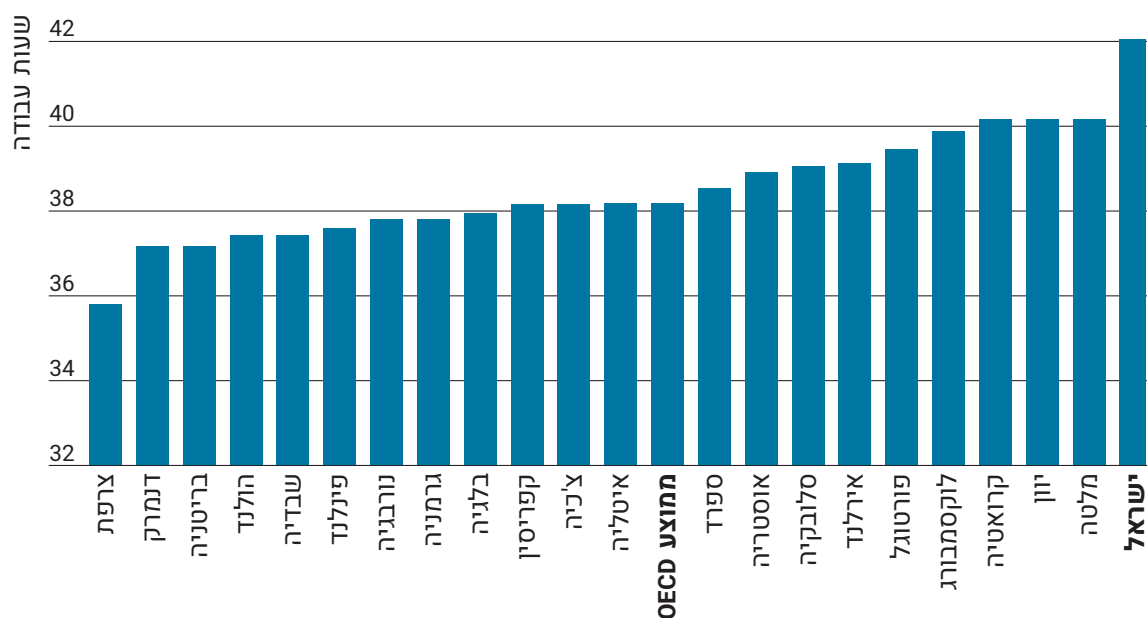
על רקע המצב הביטחוני בסוף שנת 2023 הוחלט על תיקון ההסכם - שתי הפעימות אוחדו לפעימה בודדת ותאריך היישום נדחה לתחילת

אפריל 2024. ראו: משרד האוצר (2023). הסכם קיבוצי מתקן להסכם מסגרת 2023.

34 משרד האוצר (2023). הסכם קיבוצי (מסגרת): שנחתם ביום 17 בחודש יולי 2023.

חוק שעות עבודה ומנוחה וכך להוביל לקיצור שבוע העבודה בחקיקה ראשית. אחת מהן הוגשה על ידי חה"כ נעמה לזימי בשנת 2021.³⁵ ההצעה כללה את קיצור שבוע העבודה ל-36 שעות ואת הארכת זמן המנוחה השבועי מ-36 שעות ל-60 שעות, כך שסוף השבוע החופשי מעבודה יתארך ביממה. הצעות חוק דומות הוגשו, ללא הצלחה, מאז תחילת שנות האלפיים במטרה לקבוע את יום ראשון כיום מנוחה נוסף, אך מבלי להגדיל בהכרח את סך כל שעות הפנאי השבועיות.³⁶ הצעתו משנת 2011 של השר לפיתוח הנגב והגליל, חה"כ סילבן שלום, אף הובילה להקמת ועדה בין-משרדית בראשות יוג'ין קנדל.³⁷

גרף 4: שבוע עבודה סטנדרטי בשקלול הסכמים קיבוציים. מדינות אירופה, שנת 2019.

מקור: יערה מן (2020). בין עבודה למשפחה: כיצד להקל על העומס הרגשי והכלכלי של הורים עובדים בישראל. דרך - קרן ברל כצנלסון.

מסקנות הוועדה ראויות לעיון ולו כדי להבין את הלך הרוח הממסדי סביב ההצעה. הוועדה הכירה בכך שמצבה של ישראל חריג ביחס לעולם - עומס העבודה גבוה ומספר ימי החופש קטן בהשוואה בין-לאומית. במיוחד בלט היעדר הסנכרון בין ימי החופש של הורים (הכוללים חגים ומועדים) לבין ימי החופשה של הילדים ממערכת החינוך, פער שעמד על 46 שעות לעומת 29 בממוצע מדינות ה-OECD. עם זאת, החלופה העיקרית שנבחנה, קביעת יום ראשון כיום מנוחה

35 לזימי (2021). הצעת חוק שעות עבודה ומנוחה (תיקון - קיצור שבוע העבודה), התשפ"ב-2021.
 36 נתן שבע (2022). קיצור שבוע העבודה בישראל ובמדינות מפותחות - נתונים והשפעות אפשריות. מרכז המחקר והמידע של הכנסת.
 37 המועצה הלאומית לכלכלה (2013). הוועדה לבחינת מבנה שבוע העבודה: דו"ח הוועדה. משרד ראש הממשלה.

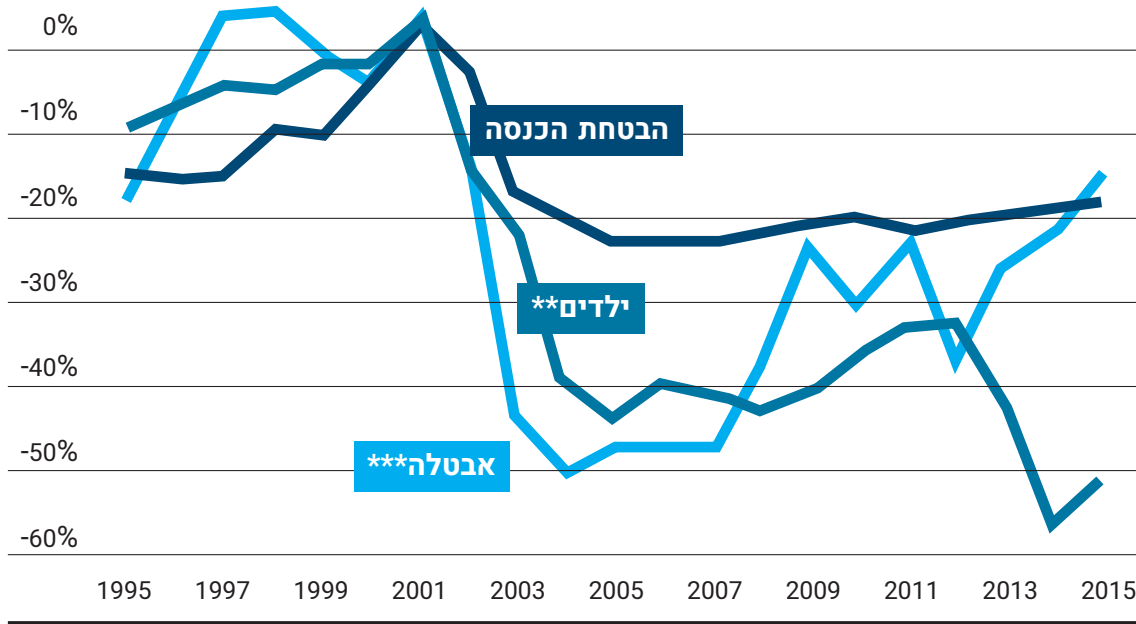
נוסף, נפסלה מסיבות שונות. העיקריות שבהן נוגעות לעלות המחושבת לחלופה זו, שהסתכמה לפי הערכות הועדה ב-3.2%-2.5 אחוזי תוצר כתוצאה מפגיעה בהיצע העבודה. כמו כן, החלופה כללה הארכת שעות העבודה בימי השבוע האחרים, כך שעלה חשש לפגיעה בפריור העבודה בשל "עיקרון התפוקה השולית היורדת": שעות העבודה שיתווספו ליום העבודה הארוך יהיו "שוות" פחות משעות העבודה במצב המוצא. אף כי מדובר בהפסד אחוזי תוצר ששווה ערך לשנת צמיחה ממוצעת אחת – וזאת אל מול היתרונות שבשינוי מבני קבוע של עולם העבודה והפנאי – היה זה מספיק כדי לצנן את שאיפות הוועדה. היא בחרה להמליץ על חלופה קלה יותר: הוספת 4 ימי חופש נוספים לאורך השנה, בצמידות לסופי השבוע.

שמרנות הוועדה מעידה על הקשיים העומדים בפני יוזמה שאפתנית לשינוי המצב בישראל. אך היא גם מצביעה על כיוון הדרגתי יותר, למדיניות ציבורית שתיושם באופן הולך ומתרחב: ימי חופשה שיתווספו לאורך מספר שנים ויאריכו את ימי המנוחה בסופי השבוע, בשאיפה לעצב לאורך זמן את שבוע העבודה ככזה שכולל 4 ימי עבודה. השינוי ההדרגתי יאפשר לבחון את ההשפעות על המשק ועל משפחות מחתכים סוציו-אקונומיים שונים, ולהתאים את קצב השינוי וכיוונו בהתאם לנסיבות. בהתחשב באי-הצלחה המתמשכת בקידום קיצור שבוע העבודה בחקיקה ראשית, ייתכן כי מדובר בחלופה מוצלחת יותר בשנים הקרובות. כמו כן, כפי שכבר צוין, לחלופת "סוף השבוע הארוך" יתרונות סביבתיים בהשוואה לקיצור זמן העבודה השבועי דרך הפחתת מספר שעות העבודה ליום, שיקול נוסף לטובת הוספת ימי חופשה.

זמן העבודה ואי-שוויון בישראל

המקרה הישראלי מספק מקרה בוחן מאיר עיניים לקשר בין אי-שוויון ושינוי בשעות העבודה של משקי הבית, בהיבט מגדרי. בתחילת שנות האלפיים יצאה ממשלת נתניהו במדיניות של קיצוץ חריף בקצבאות ותמיכות ממשלתיות. בעיקר נפגעו קצבאות הילדים, הבטחת ההכנסה ודמי האבטלה [גרף 5]. המטרה המוצהרת של מדיניות זו הייתה לדחוף את השכבות החלשות לעבר תעסוקה מוגברת, בטענה שרק עבודה תוכל לחלץ מעוני. ³⁸ נראה כי צמצום רשתות הביטחון הסוציאליות שסיפקה המדינה אכן עשוי היה להוות גורם לעלייה בתעסוקה, ובעיקר לעלייה בהשתתפות נשים ערביות וחרדיות בכוח העבודה [גרף 6]. ³⁹

גרף 5: גמלאות ממוצעות למקבל*, 1995-2015
פערים שנתיים לעומת 2001

* שינויים במונחים ריאליים

** סך קצבאות ילדים למשק בית

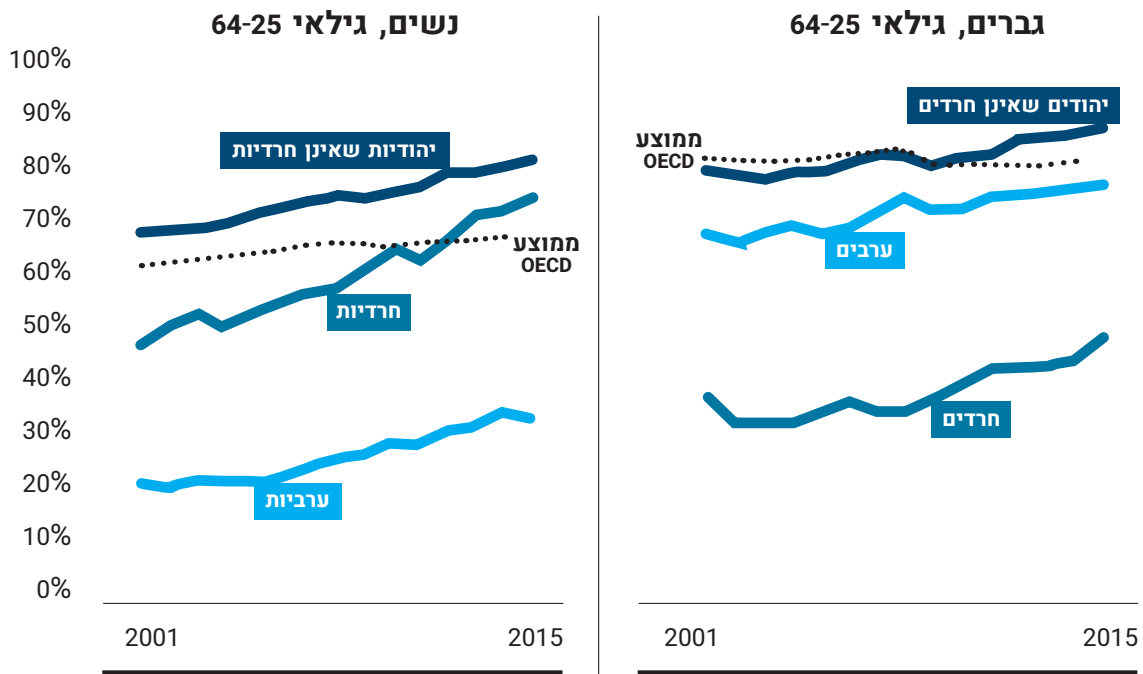
*** דמי אבטלה ממוצעים למובטל

מקור: דן בן-דוד (2016). השלכות כלכליות-חברתיות של איכות ההשכלה לעומת כמותה: לקחים מהניסוי הטבעי הגדול של ישראל בשנות האלפיים. שורש.

38 הופמן-דישון (2017). צאו לעבוד ותישארו עניים. העוקץ.

39 תודות לדותן לשם על שהעלה לראשונה ממצאים אלו לדיון ציבורי בעת פרסומם.

גרף 6: שיעור התעסוקה לפי קבוצות אוכלוסייה

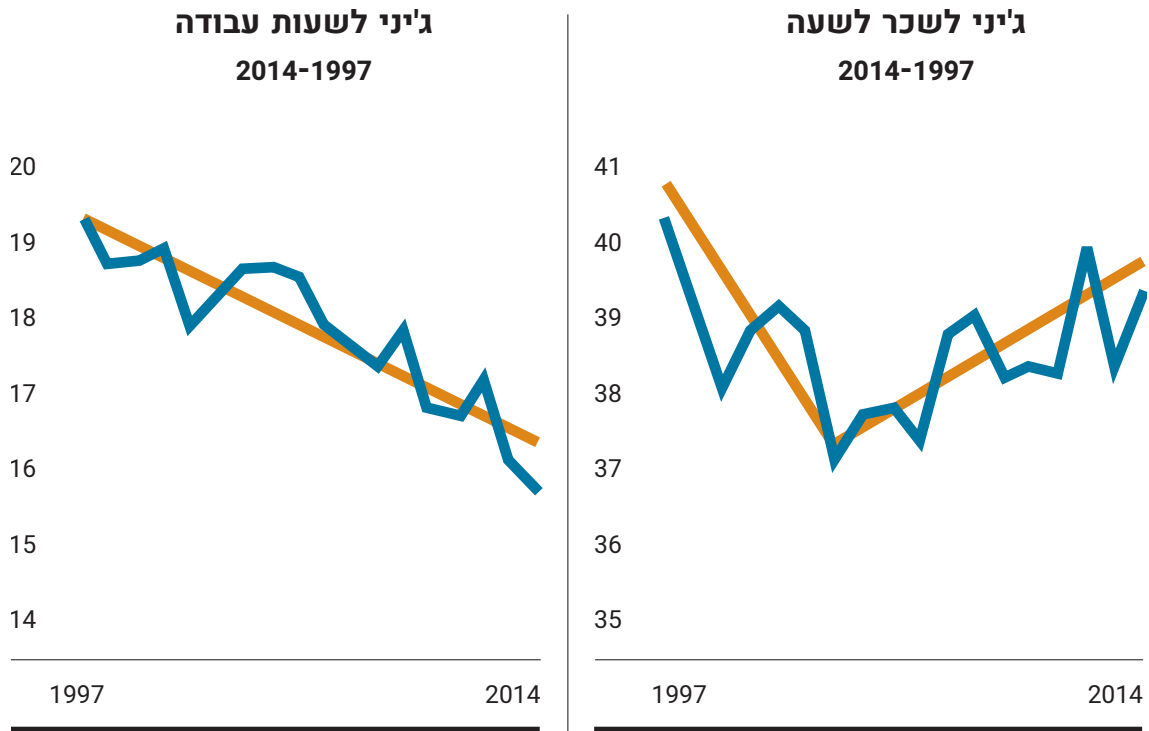
מקור: פלוג (2016). האתגר הכלכלי חברתי של המשק הישראלי: צמיחה מכלילה ובת קיימא. בנק ישראל.

בעקבות תהליך זה האי-שוויון הנמדד בשכר, כפי שמשקף במדד ג'יני,⁴⁰ הצטמצם עבור משקי הבית: עם כניסת עובדות חדשות לשוק התעסוקה, משקי הבית שלהן זכו להכנסה נוספת מעבודה שהתווספה לזו של המפרנסים האחרים. אך בהסתכלות על האי-שוויון לשעת עבודה, מסתבר שהוא עלה באותה תקופה [גרף 7]. מצב זה מצביע על כך שהמשרות אליהן נדחפו העובדות היו משרות בשכר נמוך, מה שהעמיק את פערי השכר השעתיים בין כלל משקי הבית. הניסוי הממשלתי בבנות-אדם אלו הבהיר שעבודה אינה בהכרח מאפשרת יציאה מעוני, מכיוון שסך ההכנסה הפנויה, בקיזוז הקצבאות, נשארה לרוב נמוכה.

מדיניות הממשלה הוצגה כהצלחה בשל העלייה בשיעור התעסוקה וצמצום האי-שוויון מהכנסה כלכלית. אך מה עם העובדות שנדחקו להשתתף בתחתית שוק העבודה? ההקשר המגדרי והכלכלי המורכב מקשה על תשובה חד-משמעית. ליציאה לעבודה השפעות אמביוולנטיות: מצד אחד, נשים שהיו עקרות בית ויוצאות לשוק העבודה, עשויות למצוא יתרונות במצב החדש שמחזקים את מעמדן המשפחתי והחברתי. מצד שני, מדדי האי-שוויון אינם משקללים את אובדן שעות הפנאי והזמן עם המשפחה.⁴¹ כפי שכבר עלה מקודם, עבודות הבית יכולות פשוט להתווסף כ"משמרת שנייה" כך שסך שעות העבודה החברתיות של נשים עשוי לעלות, וכך גם יורדת איכות החיים.

40 מדד ג'יני נע בין 0 (שוויון מלא בהכנסות) לבין 1 (אי-שוויון מוחלט בהכנסות) (שוויון מלא בהכנסות).
41 הרצוג וקפלן (עורכות, 2020). גיליון מיוחד בנושא עבודות שקופות. סוציולוגיה ישראלית.

גרף 7: התפתחות אי-שוויון בהיקף העבודה ובשכר לשעה

מקור: פלוג (2016). האתגר הכלכלי חברתי של המשק הישראלי: צמיחה מכלילה ובת קיימא. בנק ישראל.

מגמה מדאיגה נוספת נוגעת לעבודת-יתר בישראל.⁴² זו מוגדרת כעבודה הכוללת יותר מ-45 שעות שבועיות. היקף עבודה ברמות גבוהות אלה מגביר את הסיכון הבריאותי והבטיחותי לעובדים. גם כאן מופיע היבט מגדרי – המקצועות המתאפיינים בעבודת-יתר נוטים להיות אלה שגברים דומיננטיים בהם יותר. בניגוד למגמת ההפחתה בשעות העבודה לשבוע סטנדרטי, עבודת-יתר נמצאת במגמת עלייה מזה שלושה עשורים: מ-40.5% מכלל העובדים (בשנות ה-90 של המאה העשרים), ל-44.6% (בשנים 2010-16).⁴³ עבודת היתר מתרכזת יותר בקצוות סולם ההכנסה, כך שבעלי הכנסות גבוהות ובעלי הכנסות נמוכות לוקחים בה חלק גדול יותר. בנוסף, מחקרה של אנדבלד מצא כי עבודת היתר בקרב שכבות הכנסה נמוכות, שמשמשת בניסיון לצאת מעוני, אינה מספקת את אותו מענה כבעבר, מכיוון שהשכר השעתי באותן עבודות ירד.

הדוגמאות הללו מצביעות על כך שמדיניות שרואה בדחיקת אוכלוסיות לעבודה מטרה כלכלית בלבד, שמאפשרת את הרס רשתות הביטחון החברתיות ואינה לוקחת בחשבון את טיב העבודות

42 אנדבלד (2019). עבודת יתר בישראל: מגמות ומאפיינים. מחקרים לדיון 131, המוסד לביטוח לאומי.
43 אם כי שיעור עבודת-יתר פלוס, המוגדרת כמעל 60 שעות עבודה שבועיות, נמצא במגמת ירידה.

וחלוקת העבודה, סופה להוביל לפגיעה במרקם החיים של יחידים, משפחות וקהילות. קיצור זמן העבודה השכירה, באופן אוניברסלי, עשוי להוות מרכיב במדיניות הפוכה: הקניית אופק להשתתפות מיטיבה יותר בשוק העבודה, תוך צמצום אי-שוויון ושיפור האיזון בין עבודה-משפחה-קהילה.

בהקשר זה ראוי לציין קושי אקטואלי: אחד האתגרים הגדולים העומדים בפני יישום הצעדים הנדרשים להתמודדות עם משבר האקלים נובע מהנתק בין התנועה הסביבתית לתנועת העובדים בישראל. למרות המגמה החיובית בשנים האחרונות בניסיון לייצר אג'נדה "אדומה-ירוקה" (חיבור בין מאבקי עובדים וסביבה), נראה כי חסרות סוגיות קונקרטיות שתוכלנה לאחד את הזרמים הפוליטיים השונים תחת דרישות משותפות. סוגיית קיצור שבוע העבודה עומדת כאפשרות כזו לעתיד ויש לבחון את היתכנותה – בשיתופי פעולה ברמת ההתארגנות בשטח, וגם בעיצוב של מסרים ציבוריים רחבים שמטרתם הצפת הנושא ופופולריזציה שלו. חיבור קונקרטי כזה יכול להוביל לקישורים נוספים בין מדיניות סביבתית וחברתית בעתיד, ובסופו של דבר, להתגבשותו של זרם משותף פופולרי ורחב בקרב כלל הציבור.

קשיים עתידיים וצעדים משלימים

כאמור, המשק הישראלי מאופיין בשעות עבודה ארוכות לעובד. בהשוואה למדינות OECD אחרות, ישראל מובילה בכמות השעות שמוקדשות לעבודה בתשלום.⁴⁴ הפגיעה באיכות חייה של רוב האוכלוסייה בישראל כתוצאה ממצב זה מעלה ביתר שאת את השאלה האם צריך לצמצם את שעות העבודה. פוטנציאל הפחתת השעות גדול יותר במשקים בהם עובדים יותר, ולכן פוטנציאל הפחתת הפליטות רב יותר. בשל כך, האפשרות לקיצור שבוע העבודה בישראל קוסמת מהבחינה החברתית והסביבתית. אף על פי כן, אין זה אומר כי מדובר במדיניות שפשוט לקדם. כמה וכמה מכשולים עומדים בפני אלו שירצו לפעול בכיוון, וישנם צעדים משלימים חשובים שיש ליישם על מנת להקטין את הסיכון להשפעות חברתיות וסביבתיות שליליות של המהלך.

פערים מעמדיים במגמות ההפחתה

הפחתת שעות העבודה יכולה להיות תוצאה של תהליכים וולונטריים במקומות עבודה מסוימים, בהם המעסיק ו/או העובדים מקדמים שינוי בזמני העבודה. הפופולריות של ניסויים מעין אלו עולה לאחרונה בקרב עסקים וכמה יוזמות ברחבי העולם מנסות לבחון את התוצאות ברמת הפירמה והעובדים.⁴⁵ בישראל קמה לאחרונה יוזמה מסוג זה כחלק מהתארגנות בינלאומית של עסקים.⁴⁶ כפי שניתן להסיק מרשימות הגופים המשתתפים, לרוב היוזמות מכוונות בעיקר לענפים חזקים הכוללים עובדים ברמת שכר גבוהה יחסית. ייתכן כי ענף ההייטק מתאים מבחינות ארגוניות לניסויים וולונטריים בצמצום שעות העבודה, כאלו שלא מתקיימים עבור קבוצות עובדים במקצועות וענפים אחרים שאינם מאפשרים את אותה הגמישות.

הסכנה היא שקידום וולונטרי של קיצור שעות העבודה יוביל לאי-שוויון בזמני העבודה שישעתקו ואף ירחיבו את הפערים הקיימים בהכנסות ובכוח הכלכלי-פוליטי של קבוצות שונות בחברה. אי לכך, יש לקדם גישה אוניברסלית שתאפשר לשכבות רחבות ככל האפשר הפחתה בשעות העבודה, כזו שמתאמת לענפים ומשלחי יד בעלי אופי מגוון. עיקרון זה יכול להשתלב בתפיסת 'המעבר הצודק' בהתמודדות עם משבר האקלים, כפי שבא לידי ביטוי באימוץ עקרונות צדק ושוויון בידי איגודים, ארגוני סביבה וקבוצות חברתיות שונות.

אך בפועל, מנגנון אכיפת חוקי העבודה בישראל חלש, והפרות זכויות עובדים נפוצות ככל שהעובדים פחות משכילים וככל שהעוני מתגבר ואפשרויות התעסוקה מצטמצמות.⁴⁷ לכן רצוי שמדיניות אוניברסלית כזו תכלול מנגנונים משלימים, כגון: פיקוח על תשלום שעות נוספות והיקף שעות העבודה בפועל, צמצום האפשרות להעסקה תחת 'שכר גלובלי' שכולל שעות נוספות, הגבלות חמורות על תעסוקה קבלנית במסגרת כלכלת החלטורה ואיסור על חוזי אפס שעות עבור

OECD (2021). *Working Time and its Regulation: How Much Do We Work and How*. 44

המוסד לביטוח לאומי, מנהל המחקר והתכנון (2022). הביטחון הסוציאלי בעולם. גיליון מס' 23. 45

<https://www.4dayweek.com/israel> 46

אליאב ואחרים (2010). מגמות באי-ציות לחוק שכר מינימום – המקרה הישראלי. ביטחון סוציאלי. 47

שכירים דה-פקטו. כמו כן, מנגנון משלים נוסף שיש ליישם הוא הארכת חופשת ההורות עבור שני בני הזוג והטבת התנאים בהם ניתן לקחת אותה, כך שמגדור התפקידים האי-שוויוני ביחס לטיפול בילדים וניהול משק הבית יוכל להצטמצם.

תשתיות ציבוריות מיובשות וסדר עדיפויות בהשקעה ותקצוב

כפי שכבר ציינו, תשתיות ציבוריות המספקות שירותים אוניברסליים (בריאות, חינוך, תחב"צ, רווחה, דיור) מפחיתות את הלחץ המופעל על שכירים ועצמאים לעבוד שעות ארוכות, וזאת כדי לעמוד בתשלומים על מוצרים ושירותים של המגזר הפרטי. ככל שמדובר בקבוצות בעלות הכנסה פחותה, כך גובר נטל הפרנסה. מעבר צודק שיכלול את קיצור שבוע העבודה ילווה בהרחבת השירותים הציבוריים, השקעה בהם ותקצובם ברמה שתאפשר שירות איכותי (דיור ציבורי, הפסקת הפרטת מערכת הבריאות, הפחתת תשלומים על חינוך וכו'). בתורו, שינוי סדר העדיפויות לטובת תשתיות ציבוריות ידרוש גם את העלאת הגמול שמופנה לעובדות בתחומי כלכלת הטיפול ושירותים ציבוריים נוספים – קבוצות שכירים בעלות משכורת נמוכה באופן יחסי לממוצע במשק. מדובר בחלק משינוי תפיסתי נדרש, שישים במרכז עובדות ציבור שמבצעות עבודה חשובה חברתית, ומועסקות במערכות מיובשות שעומדות בפני עומסים כבדים.⁴⁸ הרחבת השירותים הציבוריים הכרחית גם כדי לאפשר את קיצור שבוע העבודה עבור המגזר הציבורי מבלי להוסיף לעומסים על המערכת.⁴⁹ צעדים משלימים הכוללים הכשרות והסבות מקצועיות יידרשו גם כן, כדי לוודא שניתן לעמוד בהיקפי התעסוקה הנדרשים למענה על צרכים חברתיים. אחת ההצעות שעולות בהקשר הסביבתי והחברתי, המוצמדת לעיתים להצעות לקיצור שבוע העבודה, היא תכנית להבטחת עבודה (Job guarantee),⁵⁰ יוזמה ממשלתית לארגן את שוק העבודה ולכוונו למטרות חברתיות וסביבתיות, תוך הבטחת יכולת השתכרות מכובדת עבור העובדים. השאיפה בתכניות אלו לתעסוקה מלאה משתלבת במדיניות לקיצור שבוע העבודה. היא מאפשרת לתכנן ולנהל את התעסוקה במשק תוך ניסיון לענות על הצורך בהרחבת עבודה חיונית וירוקה מצד אחד, ובקיצור זמן העבודה השכירה הכולל מהצד השני.⁵¹

אתגר הצדק החלוקתי

בהינתן הצורך האקולוגי הדחוף בהפחתת היקף הייצור והצריכה במדינות מפותחות, עולה השאלה הבאה: כיצד קיצור שבוע עבודה שמוביל לירידה בתוצר (ולכן גם לירידה בהכנסה הכוללת במשק) יבוא לידי ביטוי מבחינת חלוקת ההכנסות? גישה סוציאל-דמוקרטית, השואפת לשוויון חלוקתי, תכוון להעלאת שכרם השעתי של בעלי ההכנסות הנמוכות (כך שהכנסתם הכוללת לא תיפגע),

48 יעל חסון ונוגה דגן-בוזגלו (2019). הגירעון הטיפולי בישראל: מי נושאות בנטל וכיצד ניתן לצמצמו?. מרכז אדוה.

49 Womens Budget Group (2022). Shorter Working Week as Part of Green Caring Economy.

50 Paul et al. (2018). Federal Job Guarantee – Policy to Achieve Permanent Full Employment. CBPP.

51 בכך היא חורגת ממדיניות 'ניהול ביקוש' קיינסיאנית, כזו שמכוונת לתעסוקה מלאה מבלי שמתייחסת לאופי העבודה הנעשית בחברה.

בעוד מרב אובדן ההכנסה ייפול על בעלי ההכנסות הגבוהות. כך, מדיניות שתמנע פגיעה בשכר העובדים, תוביל בתרחיש כזה לפגיעה הכרחית בחלקו של ההון בהכנסה במשק. מכיוון שרוב ההכנסות מהון נצברות בידי השכבות הגבוהות בסולם ההכנסה, צעד כזה יגדיל את השוויון החלוקתי.⁵² בהתחשב בכך שאותן שכבות גבוהות אחראיות על חלק לא פרופורציונלי בסך פליטות גזי החממה, הפגיעה בהכנסתן צפויה להוביל גם לשיפור אקולוגי (על חשבון צריכת מוצרי מותרות ושירותים אקסקלוסיביים שנגישים רק למתי מעט).⁵³ כמובן שמהלך כזה יגרור התנגדות מצד בעלי ההון וחבריהם בממשל, אותה יהיה ניתן לעקוף רק בעזרת התארגנות ציבורית רחבה ופופולרית.

ירידה בתוצר עלולה גם להקטין את היקף המיסוי הניתן לגבייה.⁵⁴ ממשלות בונות על המשך גידול התוצר לצורך מימון עתידי. לכן, קשה לצפות למאמץ הפחתה דרסטי בשעות העבודה כל עוד אותן ממשלות פועלות תחת מסגרת האילוצים הנאו-ליברלית. זו מגבילה את האופנים בה הממשלה יכולה לפעול לתכנון המשק, בין השאר, בעזרת תכנון החוב הציבורי ורמת המיסוי. מנגד, מדיניות שאפתנית דורשת דווקא גמישות תכנונית – קיצור שבוע העבודה עשוי לדרוש התאמות תקציביות ומימוניות בשביל לענות על האינטרס הציבורי הרחב. זאת ועוד, האינטרס הציבורי יחייב אימוץ מדדים רחבים של רווחה, שחורגים ממדידת הערך המוניטרי של התוצר ומתבססים על תכנון חשבונאי חדש של תקצוב זמן ואיכות חיים.⁵⁵

מדיניות מיסוי גמישה ופרוגרסיבית תוכל לקדם מטרות אלו מסיבה נוספת. ככל שכלכלת הטיפול הציבורית תתפוס מקום גדול יותר בעתיד, כך חלק גדול יותר מהתוצר יהיה מוקדש לשירותים ציבוריים שאינם סחירים, וכפועל יוצא מכך, חלקו של המיסוי בהכנסה הלאומית ילך ויגדל. המסקנה היא שמדיניות של קיצור שבוע העבודה שקשורה להפחתת התלות בייצור וצריכת סחורות פרטיות, תידרש לרפורמה נלווית של מערכת המיסוי ושינוי חלוקת ההכנסות בכללותה.

הסיכון הסביבתי בצריכת פנאי מוגברת

למרות העדויות החיוביות בקשר לדפוסי צריכת פנאי עדיפים סביבתית במקרה של קיצור שעות העבודה, לא ניתן לפסול את האפשרות שבתרבות הצריכה המודרנית, פנאי נוסף יופנה בסופו של דבר לצריכה מזיקה. המערכת העסקית מוכוונת ל'ייצור צרכים' חדשים למטרות רווח. מדיניות ציבורית שמגבילה פרסום, למשל, תוכל להוות צעד אשר מקטין את יכולת המגזר העסקי להשפיע בכיוון של הגדלת צריכה מתמדת. רעיון זה צובר תאוצה עם המרכזיות שתופס משבר האקלים, כצעד משלים שנועד להקל על הלחצים הכלכליים המשפיעים לרעה על הסביבה הטבעית ועל הבריאות הנפשית של האוכלוסייה, החשופה באופן אינטנסיבי למסרים שיווקיים. צעד ראשון

Piketty et al. (2017). *Distributional National Accounts: Methods and Estimates for the United States*. 52
SEI and Oxfam (2020). *The Carbon Inequality Era: An assessment of the global distribution of consumption emissions among individuals from 1990 to 2015 and beyond*. Joint Research Report. 53

Holmberg et al. (2012). *Low carbon transitions and the good life*. Swedish Environmental Protection Agency. 54
55 ישראל נמצאת הרחק מאחור בכל הקשור לתשתית הידע הנדרשת לתכנון אלטרנטיבי מסוג זה, שכן הרשויות לא טרחו לקדם סקרי תקצוב זמן כפי שנערכו במדינות אחרות (שעליהן מבוססת חלק מהתשתית המחקרית שנסקרה במסמך זה).

בכיוון נעשה בצרפת, בעקבות המלצת האסיפה העממית להתמודדות עם משבר האקלים: נאסר פרסום אגרסיבי של רכבים בקטגוריות זיהום גבוהות.⁵⁶ ארגונים במדינות אחרות החלו לבצע מחקרים בתחום ולהוציא לפועל קמפיינים ציבוריים הקוראים להגבלת פרסום בשטח ציבורי, בדגש על איסור פרסום מוצרים מזהמים במיוחד.⁵⁷ הצעות ברוח זו יכולות להוות תחליף לגישה צרכנית-אינדיבידואלית המתמקדת בשינוי הרגלי הצריכה של יחידים. הגבלת פרסום לצריכה מזיקה הוא דוגמא לצעד מערכתי הממסגר את הבעיה כבעיה חברתית קולקטיבית ומכוון לפתרונות של מדיניות ציבורית שתתמוך בצריכה בת קיימא.

Lecœuvre (2021). *Work less, pollute less*. Le Monde diplomatique. 56
Kasser (2020). *Advertising's Role in Climate and Ecological Destruction*. 57

בעקבות הזמן האבוד:
קיצור שבוע העבודה
כצעד להתמודדות עם
משבר האקלים